

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Соціально-психологічний факультет

Кафедра психології розвитку та консультування

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДИХ
ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ**

Кваліфікаційна/дипломна робота

здобувача вищої освіти

другого (магістерського) рівня вищої освіти

спеціальності 053 Психологія

24-мд псих групи

Сардаковського Яна Анатолійовича

Науковий керівник:

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри психології розвитку та консультування

Ганна Володимирівна Пирог

Рекомендована до захисту
рішенням кафедри *психології розвитку*
та консультування

Протокол № ____ від «____» _____ 2019 р.

Зав. кафедри _____ Л.П.Журавльова
підпис

Житомир – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	8
1.1. Теоретичний аналіз проблеми соціальної ідентичності	8
1.1.1. Поняття та структура ідентичності	8
1.1.2. Психологічні особливості соціальної ідентичності.....	11
1.2. Національна ідентичність як структурний компонент соціальної ідентичності	16
1.2.1. Характеристика концепту “національна ідентичність”	16
1.2.2. Дослідження етнічних та національних спільнот	22
1.3. Особливості вивчення національної ідентичності молоді в українсько-польському контексті	32
1.3.1. Історія дослідження українсько-польської взаємодії	32
1.3.2. Психологічні особливості національної ідентичності молодих поляків та українців	35
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	40
2.1. Методи дослідження національної ідентичності	40
2.1.1. Тест М. Куна та Т. Макпартленда «Хто Я?».....	41
2.1.2. Авторський опитувальник О.Гори.....	42
2.1.3. Методика “Типи етнічної ідентичності”Солдатової-Рижової.....	44
2.2. Вибірка та процедура дослідження психологічних особливостей національної ідентичності молодих українців та поляків	46
Висновки до розділу 2	47

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДИХ ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ	49
3.1. Дослідження психологічних особливостей національної ідентичності молодих українців	49
3.1.1. Національної ідентичність у структурі соціальних ідентичностей молодих українців	49
3.1.2. Структура національної ідентичності молодих українців	51
3.1.3. Типи етнічної ідентичності молодих українців	54
3.2. Дослідження психологічних особливостей національної ідентичності молодих поляків	55
3.2.1. Національної ідентичність у структурі соціальних ідентичностей молодих поляків	55
3.2.2. Структура національної ідентичності молодих поляків	56
3.2.3. Типи етнічної ідентичності молодих поляків	59
3.3. Порівняльний аналіз психологічних особливостей національної ідентичності молодих поляків та українців	60
3.4. Практичні рекомендації щодо розвитку національної ідентичності молоді	66
Висновки до розділу 3.....	70
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сьогоденні дедалі більше учених об'єднують зусилля у дослідженні різних аспектів феномена ідентичності. Нині в Україні з надзвичайною гостротою постає проблема суспільного та індивідуального вибору, особливо молодого покоління. Виникає нагальна потреба теоретичного з'ясування новітніх тенденцій в орієнтаціях людської свідомості та поведінки.

Актуалізація даної проблеми в сучасному світі зумовлена не тільки розвитком людської індивідуальності, зростанням особистісного фактора в політичних процесах, а й демократичними змінами в постсоціалістичних країнах, зростанням міжетнічної напруженості й конфліктів, посиленням міграційних процесів. В Україні, у зв'язку з особливостями її історичного розвитку, проблема ідентичності має поряд із загальносоціальним яскраво виражене етнічне та національне забарвлення. При цьому особливої уваги потребує з'ясування національної ідентичності української молоді з огляду на те, що саме молодь у найближчому майбутньому стане визначальною силою у збереженні й подальшому розвитку національної державності.

Як свідчать психологічні дослідження, в період з 18 до 22 років процес формування самосвідомості та самоідентифікації досягає найвищих темпів. Подальші зміни національної ідентичності є вже не стільки її формуванням, скільки трансформацією, яка залежить від соціально-політичних, економічних, та інших сфер життєдіяльності людини. Тому дослідження стану та рівня сформованості національної ідентичності молоді набуває особливої актуальності, адже вирішальним етапом становлення ідентичності особистості – періодом її зміцнення та закріплення – є юнацький вік, коли темпи розвитку сягають найвищого інтелектуально-теоретичного рівня.

У зарубіжній літературі психологічне трактування ідентичності розвивається у наступних напрямках: психосоціальний підхід (Е. Еріксон, З. Фрейд, Е. Фром), символічний інтеракціонізм (Г. Мід, Ч. Кулі, І. Гофман,

Ю. Хабермас), феноменологія (А. Шюц, М. Хайдегер), конструктивістський підхід (П. Бергер, Т. Лукман), когнітивний підхід (Дж. Тернер, Г. Теджфел), постмодерн (Е. Гідденс, П. Бурдьє), соціокультурного підхід (Р. Баумайстер, П. Бергер, Т. Лукман, З. Бауман, Е. Гідденс, Ч. Кулі, Н. Еліас).

Значний масив у творчому доробку з етнонаціональної проблематики становлять дослідження сучасних українських психологів та представників інших соціально-гуманітарних наук, наукові здобутки яких так чи інакше проектуються на досліджувану тематику. Слід відзначити узагальнюючі дослідження таких українських дослідників, як Ю. Бех, В. Горбатенко, І. Кресіна, Л. Нагорна.

Попри розробку окремих аспектів теорії етносу, нації, етнічної та національної свідомості й ідентичності, етнонаціональної політики в сучасних умовах проблеми етнічної та національної ідентичності сучасної української молоді не дістали всебіного і ґрунтового теоретичного осмислення. Спробою зробити внесок у розв'язання цієї наукової проблеми і пояснюється поява теми даної магістерської роботи.

Об'єкт дослідження – соціальна ідентичність особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості національної ідентичності як структурного компонента соціальної ідентичності молодих поляків та українців.

Мета дослідження – визначити психологічні особливості національної ідентичності молодих поляків та українців.

Гіпотеза дослідження: національна ідентичність молодих поляків та українців має психологічні особливості:

- Для молодих поляків буде характерним низький рівень значимості національної ідентичності, її домінуючою складовою буде когнітивна, домінуючим типом – позитивна етнічна свідомість;
- Молодим українцям буде властивий високий рівень значимості національної ідентичності, з помітно вираженою афектиною складовою, переважаючим типом виступатиме позитивна етнічна свідомість.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу наукової літератури визначити психологічні особливості національної ідентичності як структурного компоненту соціальної ідентичності та розробити теоретичну модель національної ідентичності молодих поляків та українців.
2. Визначити комплекс методів дослідження психологічних особливостей національної ідентичності молодих поляків та українців.
3. Емпірично дослідити психологічні особливості національної ідентичності молодих поляків та українців.
4. Порівняти психологічні особливості національної ідентичності молодих поляків та українців.

Методологічні та теоретичні основи: вихідні положення соціокультурного підходу щодо вивчення феномену ідентичності (Р. Баумайстер, П. Бергер, Т. Лукман, З. Бауман, Е. Гідденс, Ч. Кулі, Дж. Мід, Н. Еліас). Певні аспекти роботи щодо вивчення національної ідентичності базуються на дослідженнях О. Гори, Г. Солдатової та С. Рижової.

Організація та методи дослідження. З метою реалізації завдань дослідження, забезпечення вірогідності його результатів було використано такі методи: теоретичні – аналіз та узагальнення наукових джерел для розробки теоретичної моделі психологічних особливостей національної ідентичності молодих поляків та українців; емпіричні – тест М. Куна та Т. Макпартленда «Хто Я?», авторський опитувальник О. Гори, методика «Типи етнічної ідентичності» Г. Солдатової та С. Рижової;

У емпіричному дослідженні психологічних особливостей національної ідентичності молодих поляків та українців, що проводилося від травня до жовтня 2019 року, взяли участь сто респондентів, 50 українців та 50 – етнічних поляків. Усі досліджувані є мешканцями міста Житомира та студентами ВНЗ. Віковий діапазон досліджуваних 18-22 роки.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження.

- *Вперше* теоретично обґрунтовано психологічні особливості

національної ідентичності молодих поляків та українців;

- *Уточнено* розуміння національної ідентичності у молодих поляків та українців;
- *Набуло подальшого розвитку* положення про національну ідентичність молодих поляків та українців.

Практичне значення. Отримані результати дослідження щодо психологічних особливостей соціальної ідентичності молодих поляків та українців можуть бути використані для подальшого вивчення сфери соціальної ідентичності та розробки практичних рекомендацій щодо розвитку національної ідентичності молоді.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовано на Всеукраїнській науково-практичній конференції для молодих учених «Актуальні проблеми особистісного зростання» (м. Житомир, 19 квітня 2019 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у двох публікаціях:

1. Сардаковський Я. А. Психологічні особливості соціальної ідентичності молодих поляків та українців / Актуальні проблеми особистісного зростання: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих учених – Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019.

2. Сардаковський Я. А. Особливості національної ідентичності молодих українців і поляків / Г. В. Пирог, Я. А. Сардаковський // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Випуск 3(44). – Одеса, 2019.

Структура та обсяг. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 41 найменування (на 4 сторінках) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 92 сторінок друкованого тексту, з них 75 сторінок основного тексту. Робота містить 17 малюнків та 6 таблиць на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Висновки до розділу 1

Отже, проведений теоретичний аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

На підґрунті традиційних досліджень ідентичність може бути визначена як складна психічна реальність, що включає різні рівні свідомості, індивідуальні та колективні, онтогенетичні та соціогенетичні підстави. Цей феномен поєднує і свідоме почуття унікальності індивіда (самобутність), і несвідоме прагнення до безперервності життєвого досвіду, і солідаризацію з ідеалами групи.

Соціальна ідентичність як явище відбиває, насамперед, процес світоглядної адаптації суб'єкта щодо певного соціокультурного об'єкта. Зміст соціальної ідентичності аналогічний до особистісної. Аналогом людського тіла в соціумі виступають соціальні інститути, які не тільки продукують відповідний тип ідентичності, але й дозволяють одній соціальній групі ідентифікувати іншу.

Національна ідентичність виступає як визнання народом самого себе; знання і повага історії, національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб. Слід підкреслити, що поняття “національна ідентичність” і “національна самосвідомість” мають підпорядковуючий характер. “Національна ідентичність” – поняття ширше, тому основними його елементами виступають національне самовизначення, національна самосвідомість і традиційна культура.

Проблема співвідношення етнічної і національної ідентичності між собою є недостатньо розробленою. Одні автори ототожнюють ці види

ідентичності, інші проводять відмінності, однак у вживанні цих понять залишається багато неясного. Частіше за все терміни етнічної і національної ідентичності використовуються як синоніми.

Національна ідентичність це мінливе, динамічне утворення. Його роль і значення у суспільстві може як зростати, так і слабшати, що пов'язано з конкретною історичною ситуацією і соціальним оточенням індивіда і цілого народу. Відповідно форми виявлення національної ідентичності можуть вар'юватися від етнічного нігілізму до етнофанатизму.

Національна ідентичність як почуття любові, поваги до своєї батьківщини, культури, традицій, мови, наділена потужною як консолідуючою, так і диференціюючою силою.

У дослідженнях нації та національної ідентичності у сучасних умовах найбільш ефективним підходом є примордіалізм, включаючи позитивні сторони сучасного конструктивізму.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Висновки до розділу 2

Аналіз особливостей вивчення національної ідентичності молодих поляків та українців дозволив визначити методику власного дослідження, до якої увійшли 2 основні групи методів:

Теоретичні, які полягали в аналізі та узагальненні наукових джерел стосовно проблематики національної ідентичності.

Емпіричні, завданням яких буде дослідження психологічних особливостей національної ідентичності, до яких ми включили тест М. Куна та Т. Макпартленда «Хто Я?», авторський опитувальник О.Гори, методика «Типи етнічної ідентичності» Солдатової - Рижової.

Використання описаних вище методів, дотримання послідовності даних етапів дослідження забезпечує достовірне вивчення психологічних особливостей національної ідентичності в період ранньої дорослості.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДИХ ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ

3.1. Дослідження психологічних особливостей національної ідентичності молодих українців

3.1.1. Національної ідентичності у структурі соціальних ідентичностей молодих українців

Результати визначення місця національної ідентичності та її актуальності для української молоді представлені на рисунку 3.1.

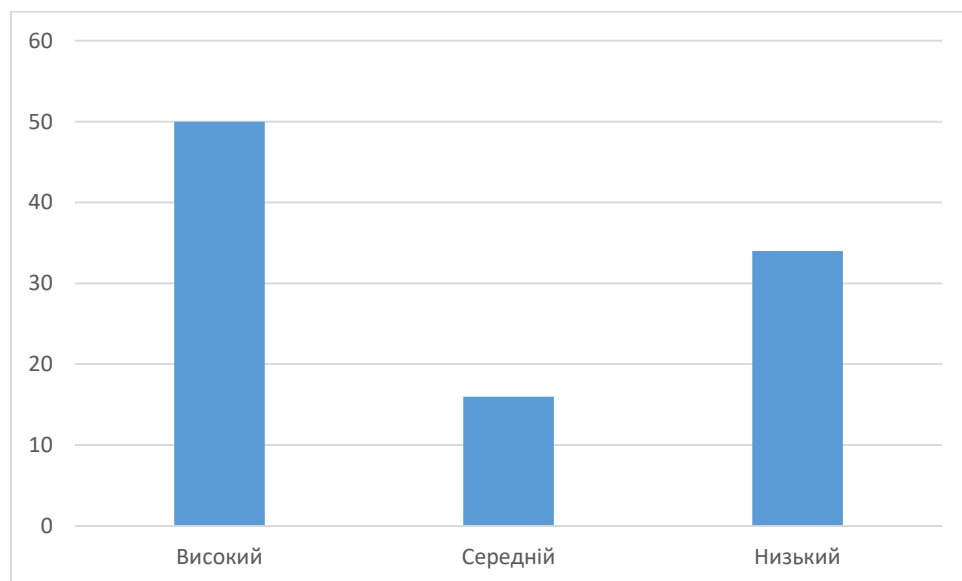


Рис. 3.1. Рівень значимості національної ідентичності молодих українців

Дані показники свідчать про те, що 66% досліджуваних серед 20 найактуальніших соціальних ролей зазначають свою національну чи громадянську приналежність, для половини усіх досліджуваних дані приналежності виявилися значимими, оскільки були записані у першому десятку соціальних ідентифікацій.

Натомість 34% досліджуваних жодним чином не зазначили своєї національної або громадянської приналежності, таким чином можна стверджувати про їх низький рівень актуальності національної ідентичності.

Серед категорій що стосуються приналежності до певної групи (Рис.3.2)приналежності молоді українці найчастіше зазначають категорії, що визначають навчально-професійну (27%) та сімейну (26%) приналежність. Відсоткова частка зазначених досліджуваними категорій, що визначають етнічно-регіональну ідентичність – 14%.

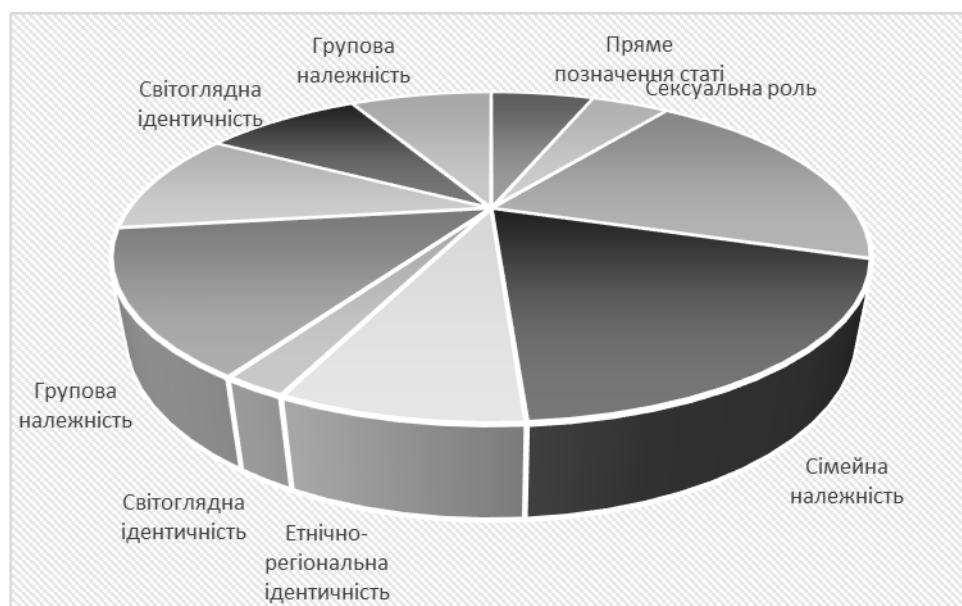


Рис. 3.2. Результати дослідження соціальної ідентичності молодих українців

Таким чином, навчально-професійна та сімейна ідентичність характеризується найвищим рівнем вираженості в структурі соціальної ідентичності молодих поляків.

3.1.2. Структура національної ідентичності молодих українців

Результати дослідження компонентів національної ідентичності молодих українців за авторською методикою О.Гори були проаналізовані окремо за кожним із компонентів (афективний, когнітивний та конативний (поведінковий)).

У структурі національної ідентичності найбільший ступінь вираженості має її когнітивний компонент, трохи менший афективний і найменший - конативний.

Результати дослідження когнітивного компоненту національної ідентичності висвітлено у таблиці 3.1, 62% респондентів змогли назвати п'ять найбільш значимих історичних постатей, які сприяли створенню української нації та 58% - п'ять найбільш значимих історичних постатей, які вплинули на розвиток української культури. Свою зацікавленість традиціями рідного народу виразило 66% опитаних.

Таблиця 3.1

Когнітивна складова національної ідентичності молодих українців

Когнітивний компонент		
Історичні постаті	Культурні постаті	Традиції
62%	58%	66%

Аналіз результатів виявлення сформованості конативного (поведінкового) компоненту (табл 3.2), показав, що частка позитивних відповідей на питання щодо спілкування рідною мовою становить 46%. Однак, готових підкреслити свою національну приналежність певними елементами одягу виявилось лише 6%.

Таблиця 3.2

Конативна складова національної ідентичності молодих українців

Конативний компонент	
Мова	Елементи одягу
46%	6%

Показники відповідей студентів, які свідчили про їхнє емоційно-ціннісне відношення до своєї національної приналежності (афективний компонент) проілюстровано у таблиці 3.3 і вони свідчать про те, що 50% опитаних відчують почуття особистої гордості за Батьківщину та 46% визнають, що приналежність до української нації є дуже важливою для них. Також, 34% зазначають, що ніколи б не скористалися можливістю змінити своє громадянство.

Таблиця 3.3

Афективна складова національної ідентичності молодих українців

Афективний компонент		
Почуття гордості	Цінність нації	Цінність громадянства
62%	58%	66%

Серед підстав національної ідентичності, які візуалізовано на рисунку 3.3, молоді українці відзначають мовний параметр, походження батьків, відчуття духовної спільності народу, національні традиції та спільну історичну пам'ять.

Також респондентами було виділено такі підстави спорідненості з нацією, як сало, війна та людський фактор.

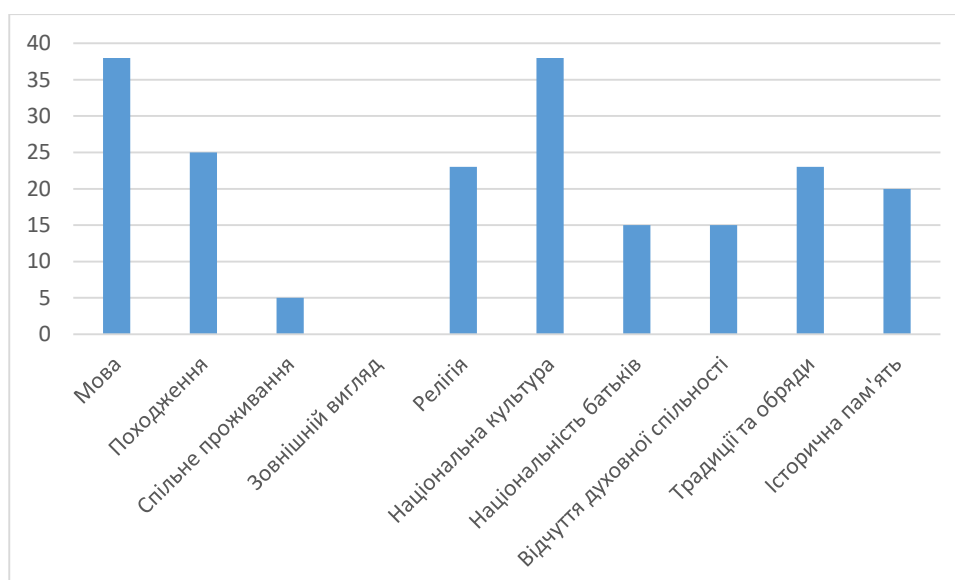


Рис. 3.3. Підстави національної ідентичності молодих українців

Серед спільнот, про які молоді українці, насамперед могли б сказати “ми”, “наші” досліджувані виділяють сім’ю, друзів, людей свого покоління, однокурсників та громадян своєї держави (рис 3.4).

Одним із респондентів серед відповідей також було позначено категорію “кіт”.

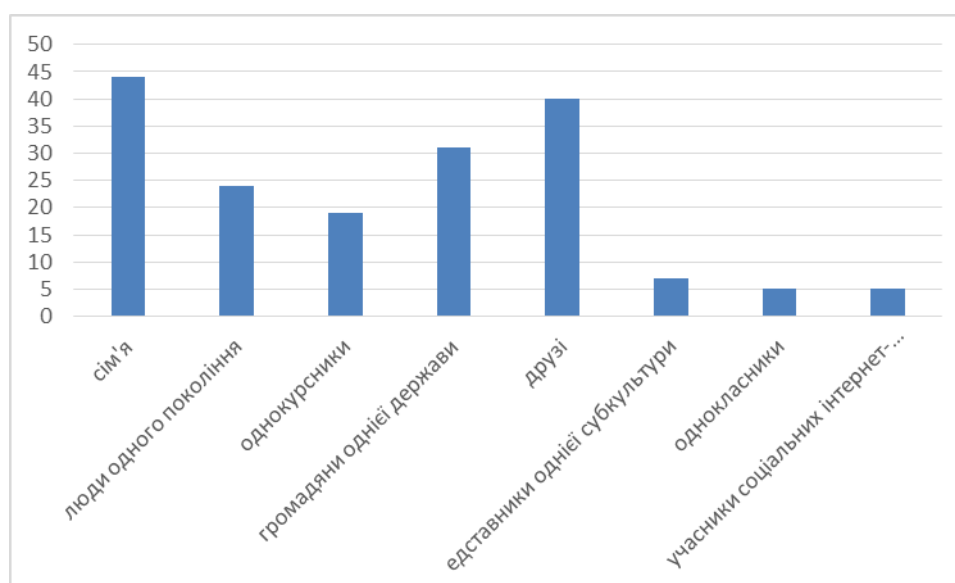


Рис. 3.4. Значимі соціальні групи молодих українців

Таким чином, можна розглядати сімейну ідентичність, як домінуючий компонент соціальної ідентичності досліджуваної групи молодих українців.

3.1.3. Типи етнічної ідентичності молодих українців

Для визначення домінуючого типу етнічної ідентичності, як складової національної ідентичності, було використано методику «Типи етнічної ідентичності» Г.У. Солдатової та С.В. Рижової. Отримані дані проілюстровано на рис. 3.5.

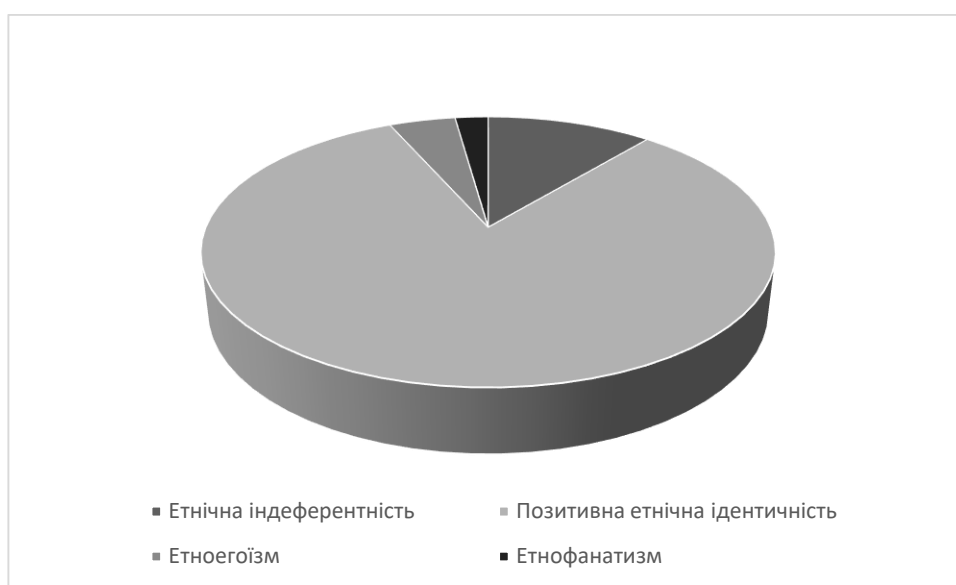


Рис. 3.5. Типи етнічної ідентичності молодих українців

Абсолютно домінуючим типом етнічної ідентичності молодих українців виступає позитивна (нормальна) етнічна ідентичність, яка переважає у 74% досліджуваних. Відносно невеликою є частка респондентів з етнічною індеферентністю, яка становить 10%. Також представлені етнофобістичний та етнофанатичний типи етнічної ідентичності з відсотковим коефіцієнтом 4 та 2 відповідно.

Це означає, що переважна частина українців позитивно ставиться до власного народу та до представників інших народів. Однак, кожен десятий молодий українець характеризується розмиванням етнічної ідентичності, вираженим в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності.

3.2. Дослідження психологічних особливостей національної ідентичності молодих поляків

3.2.1. Національна ідентичність у структурі соціальних ідентичностей молодих поляків

Дослідження визначенні ролі національної ідентичності серед інших соціальних ідентичностей молодих поляків фіксує діаметрально-протилежні тенденції (продемонстроване на рис. 3.6) – 50% молодих поляків характеризується високим рівнем національної ідентичності і в той же час 46% нехтує своєю національною приналежністю, 6 % зазначає свою національну приналежність, однак вона не є значимою для них.

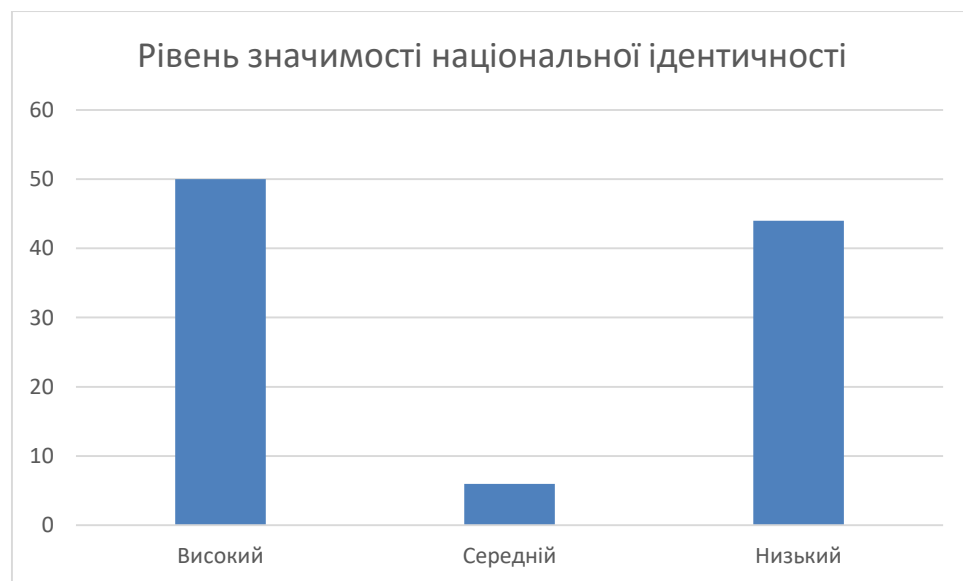


Рис. 3.6. Рівень значимості національної ідентичності молодих поляків

Серед категорій що стосуються приналежності до певної групи приналежності молоді поляки найчастіше зазначають категорії, що визначають сімейну (36%) та навчально-професійну (18%) приналежність. Відсоткова частка зазначених досліджуваними категорій, що визначають етнічно-регіональну ідентичність – 14% (Рис.3.7).

Вартим уваги є факт, що жодного разу молоді поляки не вжили категорій, які б описували їхню сексуальну роль.

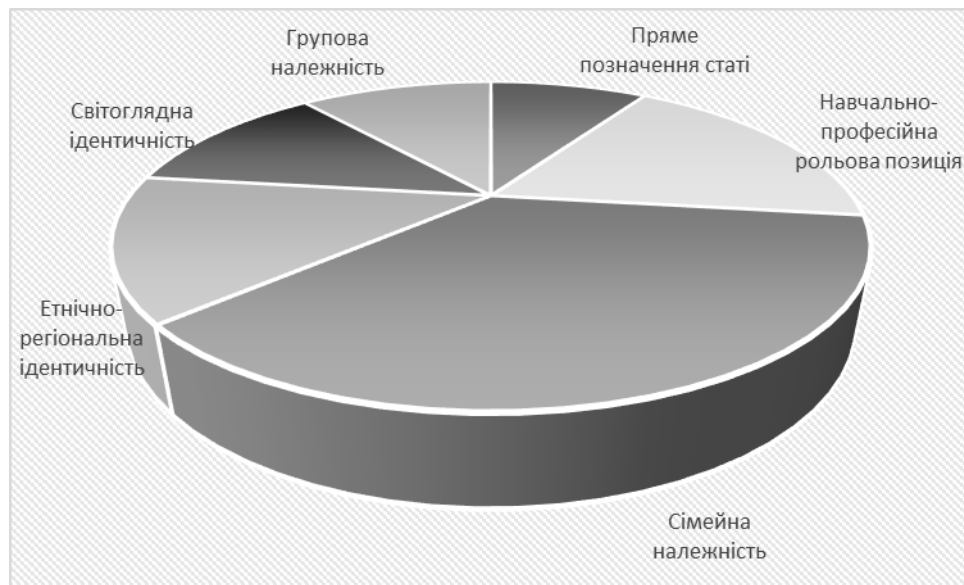


Рис. 3.7. Результати дослідження соціальної ідентичності молодих українців

З огляду на це, сімейна ідентичність характеризується домінуючою позицією в структурі соціальної ідентичності молодих поляків.

3.2.2. Структура національної ідентичності молодих поляків

Показники сформованості когнітивного компоненту, аналогічно українській молоді, характеризуються найвищими відсотками.

Результати дослідження когнітивної складової молодих поляків проілюстровані на таблиці 3.4. Спостерігаємо, що 66% представників польської молоді зазначили п'ять найбільш значимих історичних постатей, які сприяли створенню їхньої нації, також 70% досліджуваних позначили п'ять найбільш значимих історичних постатей, які вплинули на розвиток польської культури. Позицію зацікавленістю власними традиціями задекларувало 60% опитаних.

Таблиця 3.4

Когнітивна складова національної ідентичності молодих поляків

Когнітивний компонент		
Історичні постаті	Культурні постаті	Традиції
66%	70%	60%

Результати дослідження конативної складової національної ідентичності молодих поляків (табл 3.5) свідчать про високий рівень вжитку рідної мови (60%), а також порівняно високий рівень бажання підкреслити свою національну приналежність елементами одягу (10%).

Таблиця 3.5

Конативна складова національної ідентичності молодих поляків

Конативний компонент	
Мова	Елементи одягу
60%	10%

Афективна складова характеризується позицією важливості національної приналежності для 66% досліджуваних, разом з тим почуття гордості за свою Батьківщину переживає 60% поляків. На запитання щодо зміни свого громадянства лише 40% поляків відповіли негативно. Результати дослідження афективної складової національної ідентичності молодих поляків відображено на таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Афективна складова національної ідентичності молодих поляків

Афективний компонент		
Почуття гордості	Цінність нації	Цінність громадянства
62%	58%	66%

Серед підстав національної ідентичності молоді поляки відзначають мовний параметр, походження батьків, національну культуру, релігійні погляди, національні традиції та спільну історичну пам'ять (рис. 3.8).

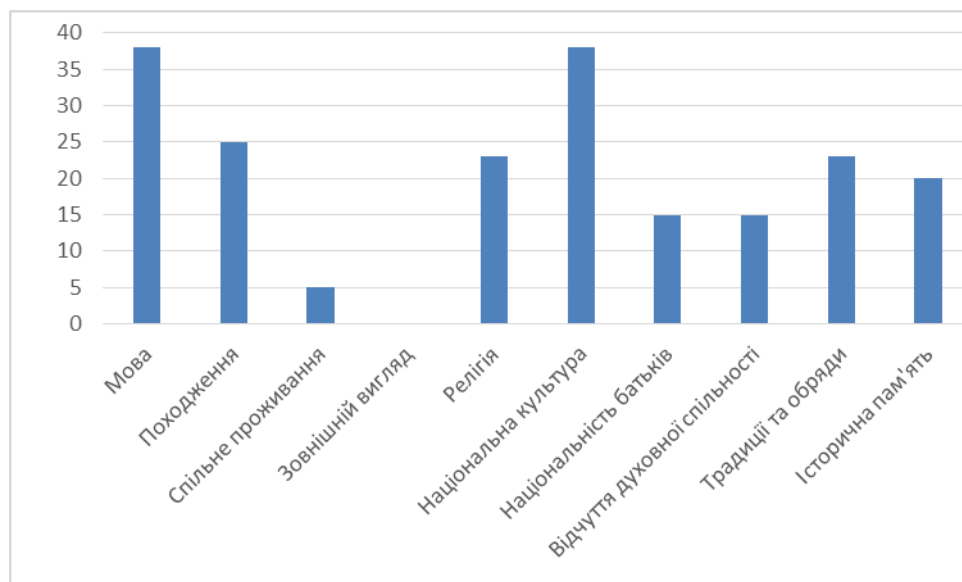


Рис. 3.8. Підстави національної ідентичності молодих поляків

Серед спільнот, про які молоді поляки, насамперед могли б сказати “ми”, “наші” досліджувані виділяють сім’ю, друзів, людей свого покоління та громадян своєї держави. Результати візуалізовані на рисунку 3.9.

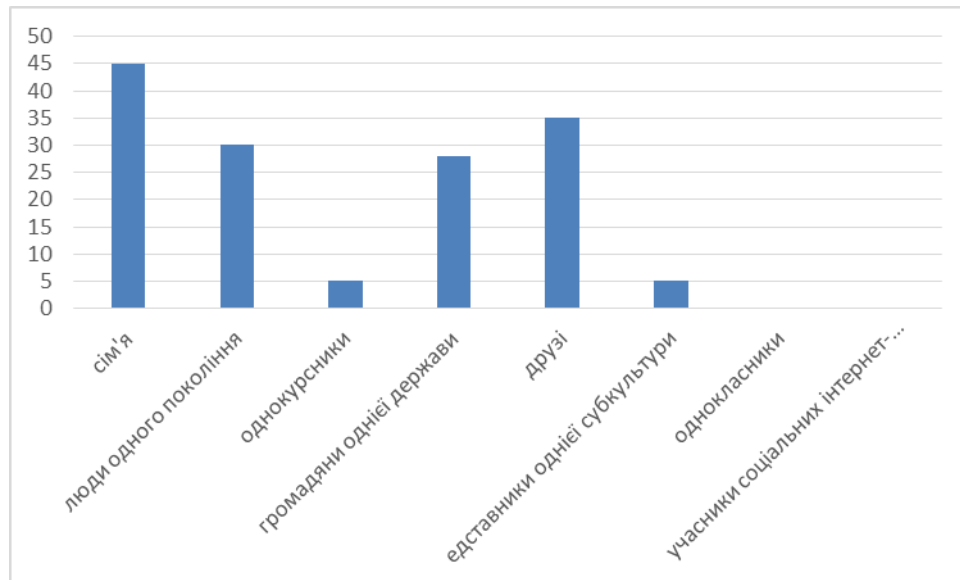


Рис. 3.9. Значимі соціальні групи молодих поляків

Отже, сімейна ідентичність є найактуальнішою складовою соціальної ідентичності досліджуваної групи молодих поляків.

3.2.3. Типи етнічної ідентичності молодих поляків

Результати діагностики типів етнічної ідентичності молодих поляків проілюстровано на рисунку 3.10.

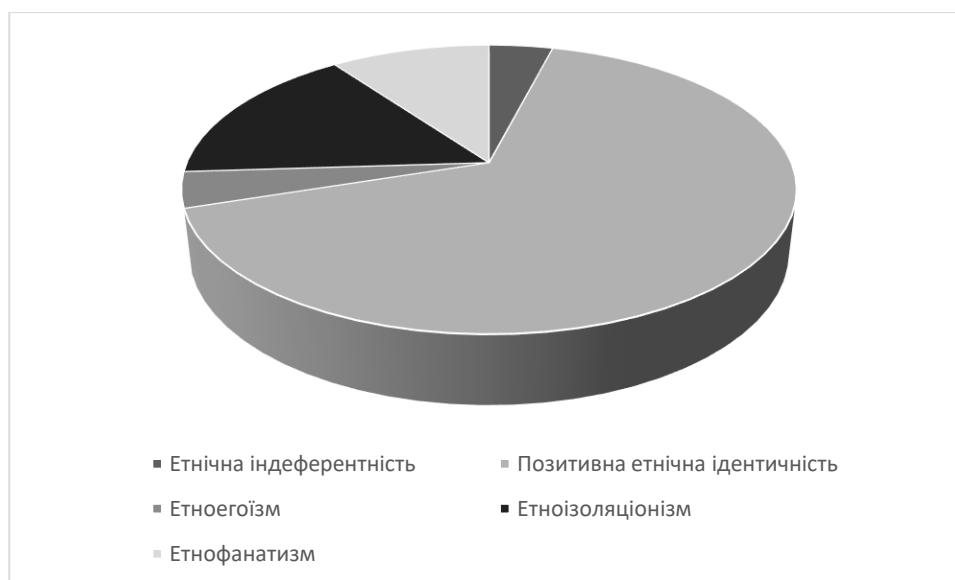


Рис. 3.10. Типи етнічної ідентичності молодих поляків

Переважаючий тип етнічної ідентичності – позитивна етнічна ідентичність (66%), значний відсоток молоді етноізоляціоністського та етнофанатичного типу – 16% та 10% відповідно. 4% - частка досліджуваних з етнотерористичним та етноізоляціоністським типом етнічної ідентичності.

Близько двох третіх молодих поляків характеризуються позитивним ставленням до власного народу та до представників інших народів.. Значно менше є тих, хто переконаний у перевазі свого народу, визнають необхідність «очищення» національної культури, негативно ставляться до міжетнічних шлюбів. Для кожного десятого характерна готовність йти на будь-які дії заради етнічних інтересів, аж до етнічних «чисток», відмови іншим народам у праві користування ресурсами і соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв у боротьбі за благополуччя свого народу.

3.3. Порівняння результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей національної ідентичності молодих поляків та українців

Домінуючим в обох етнонаціональних груп є високий рівень значимості національної приналежності. Серед тих респондентів, які зазначили свою національну приналежність, однак вона для них виявилася незначимою переважають українці, а серед тих, що взагалі не зазначили національної приналежності – поляки (рис.3.11).

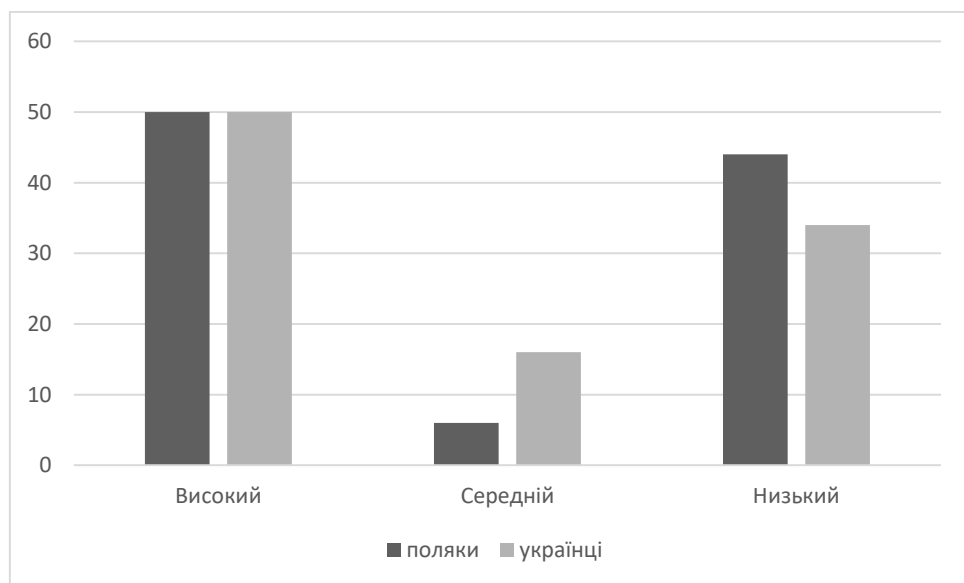


Рис. 3.11. Рівні значимості національної ідентичності молодих поляків та українців

Майже однаково високі показники когнітивної сфери, наявна невелика відсоткова перевага в обізнаності власної культури та історії у молодих поляків, натомість українці виявилися більш зацікавленими традиціями свого народу, результати відображено на рисунку 3.12.

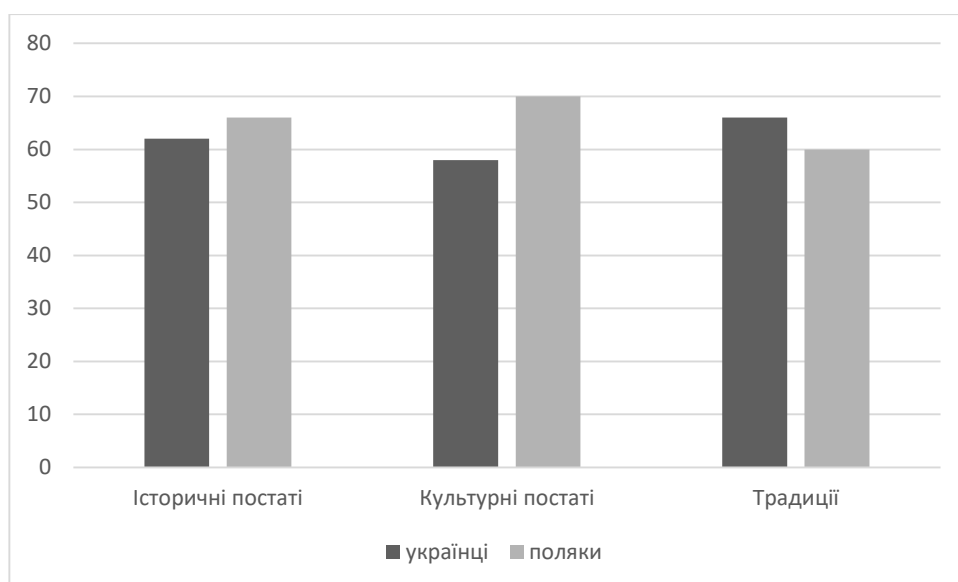


Рис. 3.12. Когнітивна складова національної ідентичності молодих поляків та українців

У сфері конативного компоненту національної ідентичності (рис 3.13) зафіксовано абсолютну перевагу досліджуваних поляків. Відтак готових підкреслити свою національну приналежність серед молодих поляків виявилось на 4% більше, ніж українців, прагнучих спілкуватися лише рідною мовою - на 14%.

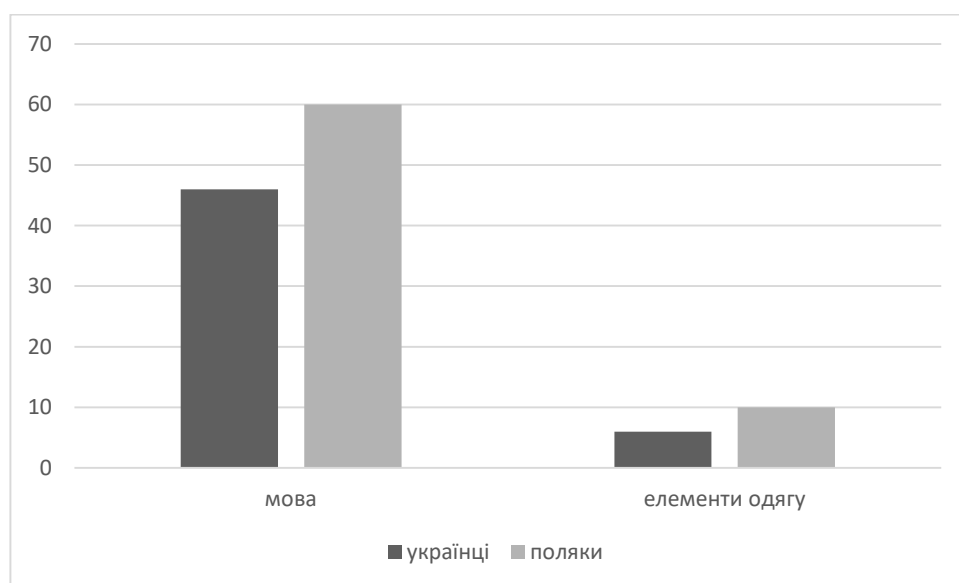


Рис 3.13. Конативна складова національної ідентичності молодих поляків та українців

Афективну складову національної ідентичності можна охарактеризувати мінімально більшою кількістю українців, які відчують гордість за свою Батьківщину, ніж поляки та значною різницею відсоткових показників цінності громадянства, для поляків – 40%, для українців – 66%, однак національну приналежність поляки цінують дещо більше українців (рис 3.14).

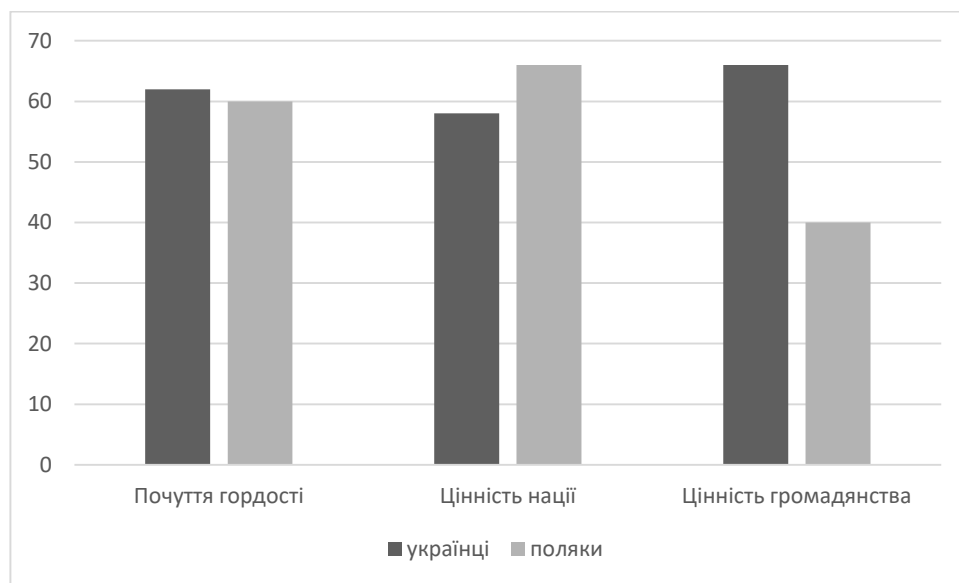


Рис. 3.14. Афективна складова національної ідентичності молодих поляків та українців

Серед підстав, що визначають приналежність особистості до конкретної нації молоді поляки та українці, майже, в однаковій мірі визначають мову та походження батьків, мова виступає найактуальнішим фактором для обох груп досліджуваних. Також молоді українці зазначають важливість таких параметрів, як відчуття духовної спільності народу, національні традиції і обряди та історичну пам'ять, які водночас є виживими і для поляків, однак дещо в меншій мірі.

Натомість, як спостерігаємо на рисунку 3.15, для поляків порівняно з українцями важливими факторами також виступають релігійні переконання та національна культура. Проживання на спільній території, зовнішній вигляд та національність батьків є малолважливими факторакторами ідентифікації нації особистості, варто зазначити, що жоден з молодих поляків не позначив параметру зовнішнього вигляду, як підстави, що визначає приналежність особи до якоїсь із націй.

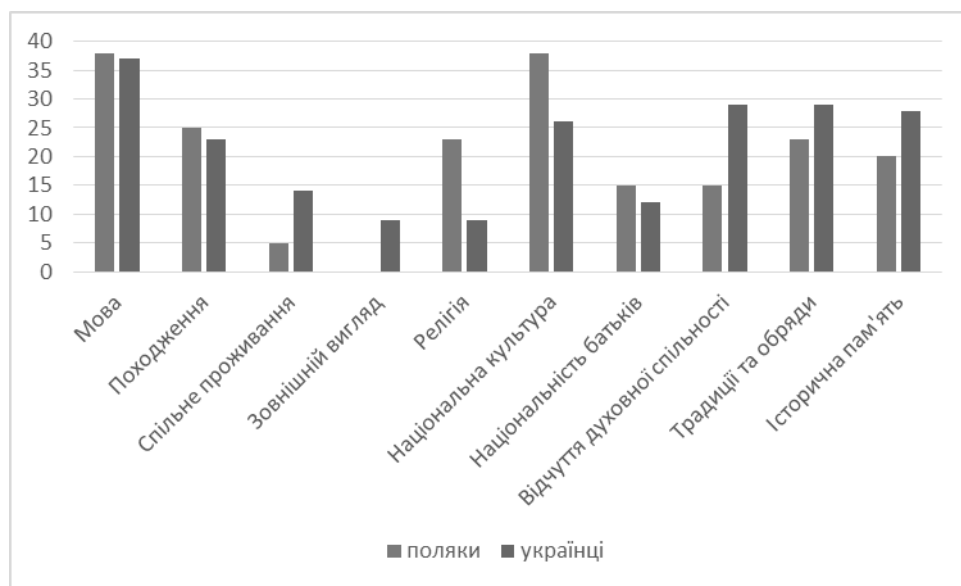


Рис. 3.15. Підстави національної ідентичності молодих поляків та українців

Серед спільнот, про які молоді українці та поляки, насамперед могли б сказати “ми”, “наші” найчастіше обраними обома групами були сім’я, друзі, люди свого покоління та громадян своєї держави. Для групи молодих українців до цього списку можна віднести ще і однокурсників ВНЗ. Однаково малоактуальними для молодих українців та поляків була соціальна група представників однієї субкультури. На відміну від молодих українців, жоден із молодих поляків не обрав однокласників та учасників соціальних інтернет-мереж (рис 3.16).

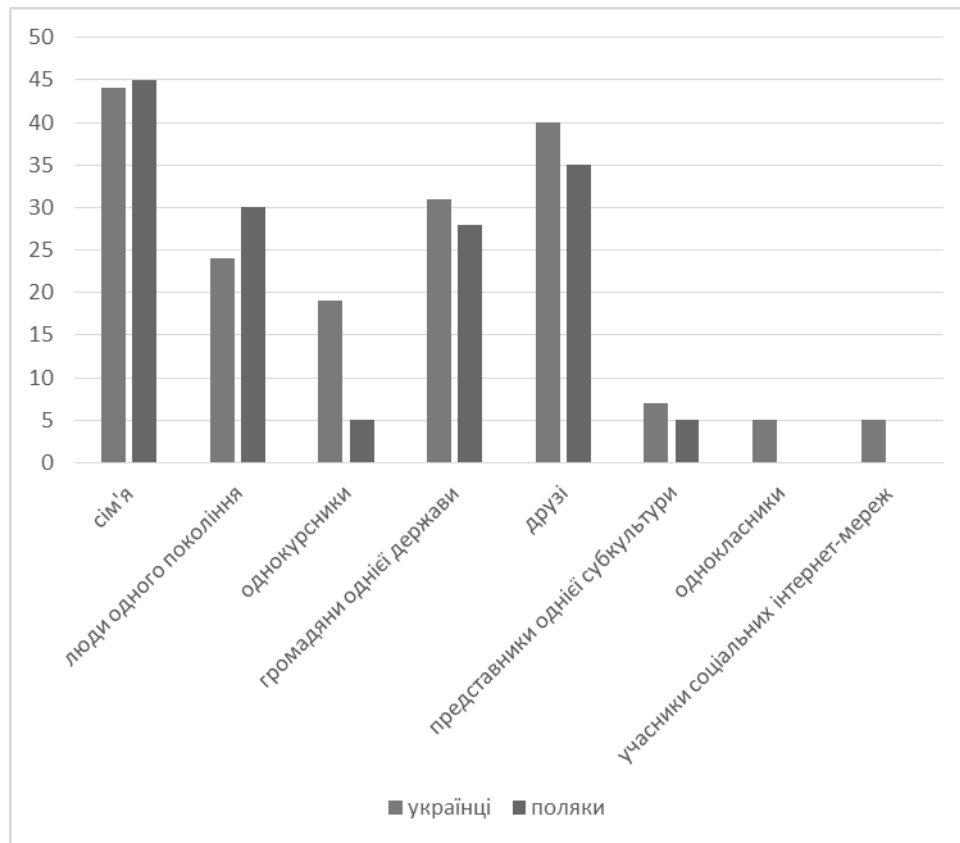


Рис. 3.16. Значимі соціальні групи молодих поляків та українців

Суттєвими відмінностями у сфері етнічної ідентичності є відносно велика кількість представників етноізоляціоністської та етнованатичної етнічної ідентичності серед представників польської молоді і відсутність серед українців представників етноізоляціоністського типу етнічної ідентичності.

Серед обох досліджуваних етнонаціональних груп не виявилось жодного представника етнігілістичного типу етнічної ідентичності, що представляє собою відхід від власної етнічної групи і пошук інших позаетнічних стійких соціально-психологічних груп.

Основні типи етнічної ідентичності молодих поляків та українців відображені на рисунку 3.17.

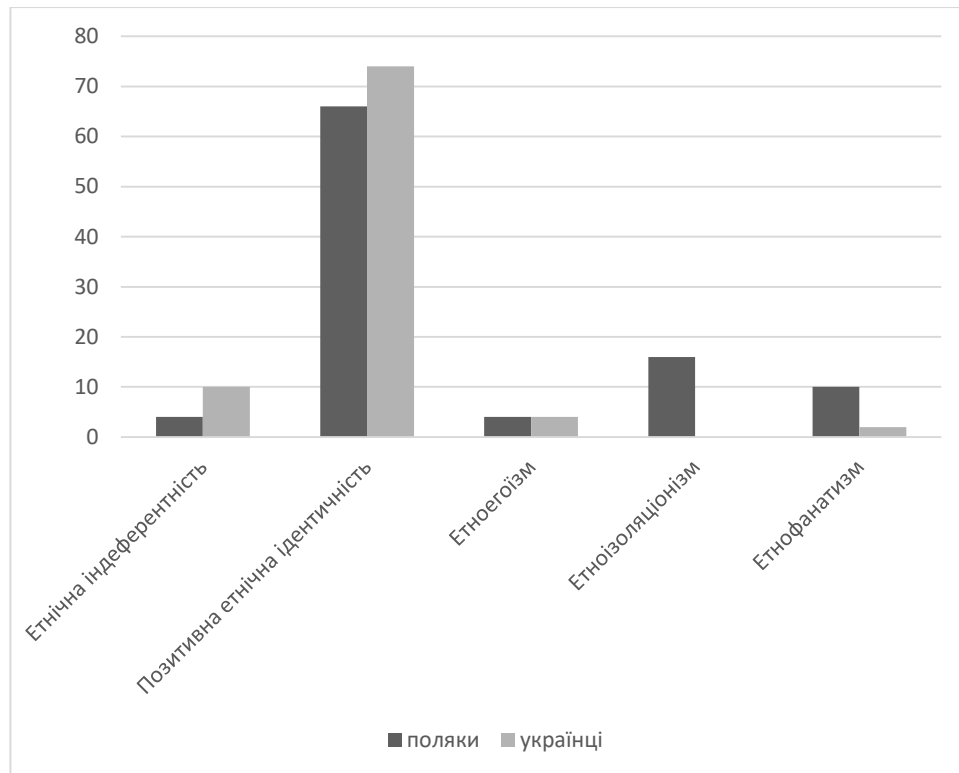


Рис. 3.17. Типи етнічних ідентичностей молодих поляків та українців

Враховуючи вище написане, можна стверджувати лише про мінімальні відмінності у психологічних особливостях національної ідентичності молодих поляків та українців.

3.4. Практичні рекомендації щодо розвитку національної ідентичності молоді

На сучасному етапі становлення української держави особливої актуальності надається питанню розвитку національної ідентичності її молодих громадян. Адже високий рівень цього важливого утворення в особистості юнацького віку є запорукою успішного становлення держави, міцності духовного фундаменту цієї держави, злагоди її громадян. Проте суспільну свідомість студентської молоді наповнено здебільшого політичними інтересами й тимчасовими ідеологічними гаслами, що призводить до руйнації її системи цінностей та ідеалів, чільне місце з-поміж

яких належить національним.

В умовах сьогодення процес відродження української нації потребує застосування у вищій школі інноваційних психолого-педагогічних підходів як до національного виховання студентства загалом, так і до формування національної ідентичності особистості зокрема. У зв'язку з цим особливої значущості набувають дослідження, в яких пропонуються ефективні програми формування національної ідентичності студентської молоді.

Потреба в обґрунтуванні та розробці програми формування національної ідентичності у молоді зумовлювалася емпірично зафіксованим недостатнім рівнем її розвитку на досліджуваному віковому етапі. Теоретичне обґрунтування й розробка змісту цієї програми здійснювалася з урахуванням висновків і результатів, які висвітлено у попередніх розділах магістерської роботи.

Провідними соціальними чинниками розвитку національної ідентичності студентської молоді виступають такі, як: професійна освіта, що здобувається у вищому навчальному закладі; знання ознак своєї та інших націй, які одержані самостійно та у взаємодіях із представниками своєї та інших націй; взаємодії зі значущими представниками своєї нації; взаємодії з представниками інших націй; психологічними – позитивне ставлення студентів до представників своєї нації; толерантне ставлення студентів до представників інших націй.

Основним психологічним механізмом розвитку національної ідентичності визначено національну ідентифікацію, що виступає процесом ототожнення особистістю себе з конкретною нацією, який найвиразніше виявляється в її почутті належності до цієї нації, та ґрунтується на стійкому емоційному зв'язкові, що зумовлений сформованою системою усвідомлених уявлень та оцінок низки ознак її життєдіяльності, прийняттям національних норм і цінностей.

Зважаючи на зазначені принципи та згадані вище положення, Д. В. Піонтковська визначає такі провідні психолого-педагогічні умови формування національної ідентичності у студентської молоді:

- наявність позитивної національної ідентичності у викладачів і наставників академічних груп, що виявляється у поважному ставленні до представників своєї нації та її ознак і толерантному – до інших;
- високий рівень національної свідомості викладачів і наставників академічних груп, що відбивається у значному обсязі їх знань про історію, культуру, традиції та звичаї своєї нації, а також про особливості національного характеру її представників;
- організація викладачами і наставниками академічних груп систематичних взаємодій зі студентами у процесі проведення навчальних занять і виховних заходів (зокрема й годин наставників академічних груп) із метою розвитку позитивного змісту і підвищення рівнів когнітивного та афективного компонентів національної ідентичності студентської молоді, які водночас активізують її національну самоідентифікацію;
- систематичне проведення викладачами і наставниками академічних груп зі студентами низки виховних і розвивальних заходів задля утвердження у них національної поваги і самоповаги, національної гідності, адекватно високої національної самооцінки та позитивної національної ідентичності;
- постійні прояви у навчальних, виховних і розвивальних взаємодіях викладачами і наставниками академічних груп ставлення з повагою до представників своєї й толерантного – до представників інших націй;
- неухильне демонстрування викладачами і наставниками академічних груп своїх національних почуттів (любові до рідної мови та до рідної землі, гордості за історію та культурні здобутки своєї нації тощо) та утвердження цих почуттів у студентства різними виховними і розвивальними засобами;

– демонстрування особистого прикладу та систематичне утвердження активної позиції студентів як суб'єктів своєї нації, що виявляється у досконалому володінні ними мовою своєї нації, знаннях історії та культури (літератури, поезії, мистецтва, традицій, звичаїв) нації, повазі до історичного минулого нації та її героїв, повазі до державних символів та еліти нації, прагненнях продовжувати історію нації, підтримувати її культурні традиції та брати активну участь у національних святах;

– утвердження прагнень студентської молоді спілкуватися національною мовою, жити на рідній землі, підтримувати культуру й традиції своєї нації;

– відстеження викладачами і наставниками академічних груп прагнень студентів щодо національної афіліації та сприяння їх самоствердженню як суб'єктів нації; – дотримання викладачами і наставниками академічних груп поваги та толерантності у взаємодіях зі студентами, що сприятиме переживанню ними особистісної значущості та стимулюватиме їх національне самоствердження; – систематичне моделювання викладачами і наставниками академічних груп ряду розвивальних і виховних ситуацій, що активізують механізм національної ідентифікації студентів, сприяючи формуванню когнітивного та афективного компонентів національної ідентичності та підвищенню їх рівнів.

Отже, важливою умовою формування національної ідентичності студентської молоді визначено наявність систематичних взаємодій із викладачами і наставниками академічних груп вищих навчальних закладів із метою підвищення її рівня в учасників таких взаємодій. У цих взаємодіях, із одного боку, відбувається утвердження високого рівня національної ідентичності викладачів і наставників академічних груп, а з іншого, активізується механізм національної ідентифікації, інтенсифікуються соціальні та психологічні чинники і здійснюється цілеспрямований розвивальний вплив на компоненти національної ідентичності студентів.

У контексті значної актуальності та соціальної значущості досліджуваної проблеми перспективним для вивчення є питання, що пов'язане з розробкою ефективної програми формування національної ідентичності у студентів.

Висновки до розділу 3

Домінуючим в обох етнонаціональних груп є високий рівень значимості національної приналежності. Серед тих респондентів, які зазначили свою національну приналежність, однак вона для них виявилася незначимою переважають українці, а серед тих, що взагалі не зазначили національної приналежності – поляки.

Майже однаково високі показники когнітивної сфери, наявна невелика відсоткова перевага в обізнаності власної культури та історії у молодих поляків, натомість українці виявилися більш зацікавленими традиціями свого народу.

На рівні конативного компоненту національної ідентичності зафіксовано значно вищий рівень вираженості серед досліджуваних поляків. Відтак, частка поляків, готових підкреслити свою національну приналежність та прагнучих спілкуватися лише рідною мовою виявилася більше, ніж українців.

Афективну складову національної ідентичності можна охарактеризувати мінімально більшою кількістю українців, які відчують гордість за свою Батьківщину, ніж поляки та значною різницею показників цінності громадянства, який для поляків є малоактуальним.

Серед підстав, що визначають приналежність особистості до конкретної нації молоді поляки та українці, майже, в однаковій мірі визначають мову та походження батьків, мова виступає найактуальнішим фактором для обох груп досліджуваних. Також молоді українці зазначають важливість таких параметрів, як відчуття духовної спільності народу, національні традиції і

обряди та історичну пам'ять, які водночас є важливими і для поляків, однак дещо в меншій мірі. Натомість, для поляків порівняно з українцями важливими факторами також виступають релігійні переконання та національна культура.

Серед спільнот, про які молоді українці та поляки, насамперед могли б сказати “ми”, “наші” найчастіше обраними обома групами були сім'я, друзі, люди свого покоління та громадян своєї держави. Для групи молодих українців до цього списку можна віднести ще і однокурсників ВНЗ.

Суттєвими відмінностями у сфері етнічної ідентичності є відносно велика кількість представників етноізоляціоністської та етнованатичної етнічної ідентичності серед представників польської молоді і відсутність серед українців представників етноізоляціоністського типу етнічної ідентичності.

Серед обох досліджуваних етнонаціональних груп не виявилося жодного представника етнологістичного типу етнічної ідентичності, що представляє собою відхід від власної етнічної групи і пошук інших позаетнічних стійких соціально-психологічних груп.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічний аналіз та емпіричне дослідження психологічних особливостей соціальної та національної ідентичності молодих поляків та українців дали змогу зробити наступні висновки:

1. На підґрунті традиційних досліджень ідентичність може бути визначена як складна психічна реальність, що включає різні рівні свідомості, індивідуальні та колективні, онтогенетичні та соціогенетичні підстави. Цей феномен поєднує і свідоме почуття унікальності індивіда (самобутність), і несвідоме прагнення до безперервності життєвого досвіду, і солідаризацію з ідеалами групи.

Національна ідентичність виступає як визнання народом самого себе; знання і повага історії; національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб. Проблема співвідношення етнічної і національної ідентичності між собою є недостатньо розробленою. Одні автори ототожнюють ці види ідентичності, інші проводять відмінності, однак у вживанні цих понять залишається багато неясного. Частіше за все терміни етнічної і національної ідентичності використовуються як синоніми.

Національна ідентичність – це мінливе, динамічне утворення. Його роль і значення у суспільстві може як зростати, так і слабшати, що пов'язано з конкретною історичною ситуацією і соціальним оточенням індивіда і цілого народу. Відповідно форми виявлення національної ідентичності можуть варіюватися від етнічного нігілізму до етнофанатизму.

2. Аналіз особливостей вивчення соціальної ідентичності молодих поляків та українців дозволив створити методику емпіричного дослідження, до якої увійшли: тест М. Куна та Т. Макпартленда «Хто Я?», авторський опитувальник О. Гори, методика Солдатової і Рижової «Типи етнічної ідентичності».

3. У результаті емпіричного дослідження психологічних особливостей національної ідентичності молодих поляків та українців було виявлено, що домінуючим в обох етнонаціональних груп є високий рівень значимості національної приналежності. Серед тих респондентів, які зазначили свою національну приналежність, однак вона для них виявилася незначимою переважають українці, а серед тих, що взагалі не зазначили національної приналежності – поляки.

Майже однаково високі показники когнітивної сфери, наявна невелика відсоткова перевага в обізнаності власної культури та історії у молодих поляків, натомість українці виявилися більш зацікавленими традиціями свого народу.

На рівні конативного компоненту національної ідентичності зафіксовано значно вищий рівень вираженості серед досліджуваних поляків. Відтак, частка поляків, готових підкреслити свою національну приналежність та прагнучих спілкуватися лише рідною мовою виявилася більшою, ніж українців.

Афективну складову національної ідентичності можна охарактеризувати мінімально більшою кількістю українців, які відчують гордість за свою Батьківщину, ніж поляки та значною різницею показників цінності громадянства, який для поляків є малоактуальним.

Серед підстав, що визначають приналежність особистості до конкретної нації, молоді поляки та українці майже в однаковій мірі визначають мову та походження батьків, мова виступає найактуальнішим фактором для обох груп досліджуваних. Також молоді українці зазначають важливість таких параметрів, як відчуття духовної спільності народу, національні традиції і обряди та історичну пам'ять, які водночас є важливими і для поляків, однак дещо в меншій мірі. Натомість, для поляків, порівняно з українцями, важливими факторами виступають релігійні переконання та національна культура.

Серед спільнот, про які молоді українці та поляки могли б сказати “ми”, “наші”, найчастіше обраними обома групами були сім’я, друзі, люди свого покоління та громадян своєї держави. Для групи молодих українців до цього списку можна віднести ще і однокурсників ВНЗ.

Суттєвими відмінностями у сфері етнічної ідентичності є відносно велика кількість представників етноізоляціоністської та етнованатичної етнічної ідентичності серед представників польської молоді і відсутність серед українців представників етноізоляціоністського типу етнічної ідентичності.

Серед обох досліджуваних етнонаціональних груп не виявилось жодного представника етноігілістичного типу етнічної ідентичності, що представляє собою відхід від власної етнічної групи і пошук інших позаетнічних стійких соціально-психологічних груп.

Таким чином, висунута гіпотеза щодо відмінностей психологічних особливостей національних ідентичностей молодих поляків та українців частково підтвердилась. Зокрема, підтвердилися припущення щодо характерного для молодих українців високого рівня значимості національної ідентичності, домінуючих компонентів національної ідентичності, когнітивного для поляків та афективного для українців, а також, згідно з припущеннями, домінуючим типом для обох етнонаціональних груп виявилась позитивна етнічна ідентичність. Не підтвердились припущення щодо низького рівня значимості національної ідентичності молодих поляків, для яких, за результатами дослідження, характерний високий рівень.

Проведене дослідження є аналізом окремих структурних компонентів національної ідентичності та не претендує на повне розкриття даної проблематики. Перспективою подальших досліджень вважаємо розробку програми формування національної ідентичності у молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 363 с.
2. Антонова Н.В. Проблема личностной идентичности / Н.В. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 131–143.
3. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. – К.: Тандем, 2000. – 264 с.
4. Бичко О.В. Профілі української ідентичності. Соціально-психологічний аналіз: [монографія] / О.В. Бичко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 281 с.
5. Бичко О.В. Психологічні особливості етнічної ідентичності студентської молоді Східного та Південного регіонів України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / О.В. Бичко. – К., 2004. – 20 с.
6. Бичко О.В. Регіональні особливості параметрів етнічної ідентичності студентської молоді / О.В. Бичко // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). С. 72–81.
7. Бичко О.В. Регіональні особливості прояву етнічної ідентичності у студентської молоді України / О.В. Бичко // Актуальні проблеми психології: зб. наук праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Т. I. Ч. 11. – К.: Міленіум, 2003. – С. 82–85.
8. Белинская Е.П. Временные аспекты «Я»-концепции и идентичности / Е.П. Белинская // Мир психологии. – 1999. – № 3. – С. 140–147.
9. Бердій Т.С. Співвідношення етнічної та національної ідентичностей: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Т.С. Бердій. – Донецьк, 2007. – 20 с.
10. Березін А.М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Андрій Миколайович Березін. – К., 2002. – 208 с.

11. Боднар М.Б. Вплив етнопсихологічних життєвих орієнтацій на самоактуалізацію студентської молоді: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / М.Б. Боднар. – К., 2004. – 20 с.
12. Борисов В.В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді: дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.07 / Вячеслав Вікторович Борисов. – Тернопіль, 2006. – 528 с.
13. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві / М.Й. Боришевський // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 138–144.
14. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М.Й. Боришевський. – К.: Беркут, 2000. – 63 с.
15. Бромлей Ю.В. К разработке понятийно-терминологических аспектов национальной проблематики / Ю.В. Бромлей // Советская этнография. – 1989. – № 6. – С. 3-17.
16. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 412 с. 27. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1973. – 283 с.
17. Гнатенко П.И. Национальная психология / П.И. Гнатенко. – Дніпропетровськ: Поліграфіст, 2000. – 213 с.
18. Гнатенко П.И. Идентичность: философский и психологический анализ / П.И. Гнатенко, В.Н. Павленко. – К.: Наукова думка, 1999. – 463 с.
19. Горбунова В.В. Психологічні чинники формування етнічної свідомості у юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В.В. Горбунова. – К., 2003. – 19 с.

20. Данилюк І. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: [монографія] / І. Данилюк. – К.: «САММІТКНИГА», 2010. – 432 с.
21. Євтух В.Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В.Б. Євтух; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; Центр етноглобалістики. – К.: Фенікс, 2012. – 316 с.
22. Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти / В.Б. Євтух. – К.: Стилос, 2001. – 206 с. 52.Засекіна Л. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі / Л. Засекіна // Соціальна психологія. – 2007. – № 5. – С. 82–89.
23. Кисельов С. Національна ідентичність українців / С. Кисельов // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 31-40.
24. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osv%D1%96ti/konczepczyanaczionalno-patriotichnogo-vixovannya-ditej-ta-molodi.html>
25. Коростеліна К.В. Ідентичність як система: структура і смисловий зміст елементів / К.В. Коростеліна // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2001. – Т. III. – Ч. 7. – С. 118–124.
26. Коростеліна К.В. Проблема вивчення структури ідентичностей як чинника у прогнозуванні соціального розвитку суспільства / К.В. Коростеліна // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2001. – Т. III. – Ч. 1. – С. 60–65.
27. Коростеліна К.В. Структура і динаміка системи соціальної ідентичності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / К.В. Коростеліна. – К., 2003. – 28 с
28. Крысько В.Г. Этническая психология: учебн. пособ. / В.Г. Крысько. – М.: Академия, 2008. – 320 с.

29. Костирев А. Ціннісна комунікація як умова консолідації української нації / А.Костирев // Політичний менеджмент. — 2007. — № 5. — С. 105–116.
30. Львовочкіна А.М. Етнопсихологія: навч. посіб. / А.М. Львовочкіна. — К.: МАУП, 2002. — 144 с.
31. Мухлыкина Ю.В. Этническая идентичность: сущность, содержания и основные тенденции развития: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 «Социальная философия» / Ю.В. Мухлыкина. — М., 2011. — 21 с.
32. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. — 2003. — № 2. — С. 14-30.
33. Налчаджян А.А. Этнопсихология / А.А. Налчаджян. — 2-е изд. — СПб.: Питер, 2004. — 381 с.
34. Палій Г. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні / Г.Палій // Політичний менеджмент. — 2005. — № 2. — С. 38–45.
35. Палій Г. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні / Г.Палій // Політичний менеджмент. — 2005. — № 2. — С. 38–45.
36. Павленко В.М. Етнопсихогенез: феноменологія, фактори, механізми: автореф. дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В.М. Павленко. — Дніпропетровськ, 1996. — 24 с.
37. Павленко В.М. Етнопсихологія: навч. посіб. / В.М. Павленко, С.О. Таглін. — К. : Сфера, 1999. — 408 с.
38. Павленко В.Н. Этнические и национальные идентификации и представления у украинских детей и подростков / В.Н. Павленко, И.В. Кряж, М. Барретт // Психологический журнал. — Т. 23, № 5. — 2002. — С. 60–72.
39. Пирог Г. В. Особливості сприймання росіян українцями та поляками / Г. В. Пирог, О. Г. Шмиглюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». — Випуск 3. — Херсон, 2019. — С. 144-151.

40. Пирог Г. В. Особливості гетеростереотипів українців щодо російської етнічної групи / Г. В. Пирог, К.А. Марчук, О. Г. Шмиглюк // Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичний та психологічний аспекти : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (11-12 квітня 2019 р.). – Луцьк : Волиньполіграф, 2019. – С. 283-286.

41. Пирог А. Психологическая структура потребностей политического поведения студентов и работающей молодежи / А. В. Пирог // Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. – С. 109-112.

42. Пирог Г. В. Особливості політичної свідомості мешканців севастопольського регіону / Г. В. Пирог // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки». – Випуск 3. – Херсон, 2015. – С. 135-141.

43. Пирог Г. В. Особливості політичної соціалізації дітей молодшого шкільного віку (на прикладі Севастопольського регіону) / Г. В. Пирог // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Т.IX, част.2. – Київ: Логос, 2007. – С. 228-234.

44. Пирог А. В. Психологические аспекты политической социализации детей / А. В. Пирог // Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – Одеса, 2007. – №3. – С. 44-47.

45. Пирог А. В. Психологические особенности политического участия молодежи / А. В. Пирог // Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – Одеса, 2007. – №8-9. – С. 132-135.

46. Піонтковська Д.В. Програма розвитку національної ідентичності студентської молоді / Д.В. Піонтковська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 1. – С. 163-172.

47. Піонтковська Д.В. Розвиток національної ідентичності в юнацькому віці / Д.В. Піонтковська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. – Вип. 10. У 5-ти т. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Т. 4. – С. 51-52.

48. Пірен М.І. Національна ідентичність сучасної української еліти як чинник консолідації суспільства та реалізації демократичних реформ / М.І. Пірен // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 2. – С. 62-70.

49. Пірен М.І. Основи етнопсихології / М.І. Пірен. – 2-е вид., доп. – К., 1998. – 436 с.

50. Сардаковський Я.А. Психологічні особливості соціальної ідентичності молодих поляків та українців / Актуальні проблеми особистісного зростання: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих учених – Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019.

51. Сардаковський Я. А. Особливості національної ідентичності молодих українців і поляків / Г. В. Пирог, Я. А. Сардаковський // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Випуск 3(44). – Одеса, 2019.

52. Сладкий Д. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки / Д.Сладкий // Політичний менеджмент. — 2008. — № 2. — С. 110–119.

53. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / Д.Е. Сміт; пер. з англ. П. Тарашука. – К.: Основи, 1994. – 224 с.

54. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности / Г.У. Солдатова. – М.: Смысл, 1998. – 389 с.
55. Социальная психология. Словарь / Под. ред. М.Ю. Кондратьева // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / [Ред.-сост. Л.А. Карпенко]; под общ. ред. А.В. Петровского. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 176 с.
56. Співак Л.М. Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці: автореф. дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л.М. Співак. – К., 2016. – 43 с.
57. Ставицький Г.А. Ідентичність як механізм розвитку етнічної самосвідомості у старшому юнацькому віці / Г.А. Ставицький // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, 184 менеджмент: зб. наук. праць. [Ред кол.: Євтух В.Б. (гол. ред.)]. – К.: Фенікс, 2013. – Вип. 13. – С. 146–154.
58. Ставицький Г.А. Психологічні та соціальні чинники розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Г.А. Ставицький. – К., 2016. – 21 с.
59. Степико М.Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М.Т. Степико. – К.: Т-во «Знання», 1998. – 251 с..
60. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: [монографія] / М.Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
61. Стефаненко Т.Г. Социальная психология этнической идентичности: автореф. дисс. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Т.Г. Стефаненко. – М., 1999. – 14 с.
62. Стефаненко Т.Г. Этническая идентичность в ситуации социальной нестабильности / Т.Г. Стефаненко // Этническая психология и общество; под ред. Н.М. Лебедевой. – М.: Старый сад, 1997. – С. 97–103.

63. Стефаненко Т.Г. Этническая идентичность и некоторые проблемы ее изучения / Т.Г. Стефаненко // Этнос. Идентичность. Образование. Труды по социологии образования. – М., 1998. – Т. 4. – Вып. 6. – С. 85–104.
64. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. 4-е изд., испр. и доп. / Т.Г. Стефаненко. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 368 с.
65. Хотинец В.Ю. Этническое самосознание / В.Ю. Хотинец. – Спб.: Алетейя, 2000. – 240 с.
66. Хотинец В.Ю. Формирование этнического самосознания в процессе обучения вузе / В.Ю. Хотинец // Вопросы психологии. –1998. – № 3 – С. 31–43.
67. Шахбанова М.М. Национальное самосознание: сущность, структура, социальные функции (на материалах Республики Дагестан): автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 «Социальная философия» / М.М. Шахбанова. – Махачкала, 1999. – 19 с.
68. Шевченко О.В. Національна ідентифікація у становленні Яобразу особистості: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Олена Василівна Шевченко. – К., 2005. – 213 с.
69. Шевченко О.В. Формування національної ідентичності як компоненту Я-образу особистості / О.В. Шевченко // Соціальнопсихологічний вимір демократичних перетворень в Україні; за ред. С.Д. Максименка, В.Т. Циби, Ю.Ж. Шайгородського та ін. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 409–420.
70. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон: [пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
71. Этнопсихологический словарь [Текст] / [Г.Н. Волков и др.]; ред. В.Г. Крысько. – М.: Московский психолого-социальный ин-т, 1999. – 342 с.
72. Яблонська Т.М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу / Т.М. Яблонська // Наукові записки Ін-ту психології ім Г.С. Костюка НАПН

України; за ред. С.Д. Максименка. – К.: Ніка-Центр, 2010. – Вип. 38. – С. 378–387.

73. Jenkins R. Social identity / R. Jenkins. – London : Routledge, 1996. – 206 p.

74. Habermas J. Identitat / J. Habermas // Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus. – Frankfurt: Suhrkamp Verl., 1976. – P. 143.

75. Priezel I. National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia, Ukraine. Cambridge: Cambridge University Press, 1998/ —443p.

76. Stompka Piotr. The Sociology of Social Change. Oxford: Blackwell.

77. Tajfel H. Social identity and intergroup relations // H. Tajfel. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1982. – 321 p.